

Lectio praecursoria: Luokan
varjoista: kirjailijuuden, tekijyyden
ja yhteiskuntaluokan jäsennyksiä
2010-luvun kotimaisen kirjallisuuden
kentällä

—

Taija Roiha

Pidetty 17.2.2023 Jyväskylän yliopistossa osana kirjallisuuden oppiaineen väitös-kirjatyötä *Luokan varjoista: kirjailijuuden, tekijyyden ja yhteiskuntaluokan jäsenyyksiä 2010-luvun kotimaisen kirjallisuuden kentällä.*

W

hite trash -identiteetti, luokkahyppyä symboloivat 800 euron lenkkarit, nepo-babyt ja kokemus siitä, että keskiluokka on itsellä vain lainassa.

Muun muassa tällaisin sanankääntein yhteiskuntaluokkaa on lähestytty viime aikojen julkisissa kirjailijahaastatteluissa ja laajemmassa kulttuurikeskustelussa. Näissä monenkirjavissa puheenvuoroissa eettisen vastuun ja oikeudenmukaisuuden eetos sekoittuu yritykseen ilmentää henkilökohtaista luokkanousua tai sanoittaa omaa, usein häilyvää tai ristiriitaisen oloista luokkakokemusta – ja toisaalta tarpeeseen löytää selvärajaisia merkitsijöitä muutoin moneen suuntaan hajoavalle identiteetille.

Luokka hakee sanoja, joiden kautta tulla kuvatuksi.

Aihe on noussut julkiseen keskusteluun ryminällä ja paikoin on tuntunut, että lähes jokaisella on kerrottavanaan omakohtainen, riipaisevakin tarina luokkasiirtymästä tai vaihtoehtoisesti viiltävän kriittinen analyysi hyvin taitteen kentällä menestyvien perityistä etuoikeuksista. Voimakkaasti lisääntynyt luokkapuhe on saanut jotkut kommentaattorit jopa epäilemään, että kyse olisi suoranaisestä trendistä.

Luokka on eritoten Suomen kaltaisessa, omaan tasa-arvoisuuteensa vahvasti uskovassa maassa ollut tapana mieltää vaietuksi tai piiloiseksi asiaksi. Luokkaa tutkineet Ralf Kauranen ja Lauri Lahikainen (2016) ovat puhuneet löytämisen ja hukkaamisen välisestä vuorottelun prosessista, joka luokkapuhetta keskeisesti määrittää. Tällä hetkellä elämme selvästi löytämisen nousukautta. Etsimme kiivaasti sanoja, joiden avulla antaa muoto hahmottomalle.

Kun aloitin väitöskirjani suunnittelun vuoden 2016 tietämällä, yhteiskuntaluokka ei tuntunut vielä kiinnostavan samalla tavalla kuin nyt. Luokka nousi kyllä keskusteluun siellä täällä kriittisessä tutkimuksessa ja aktivismissa, mutta julkisessa keskustelussa oltiin jo pitkän aikaa kiinnittyty luokan sijaan pikemminkin syrjäytymistä ja sosiaalista eriytymistä korostavaan puhetapaan. Päähuomio keskittyi kurjiin poikkeuksiin; pudokkaisiin, jotka eivät pysy yhteiskunnan rattaiden kyydissä; näkökulmasta riippuen joko autettaviin tai heihin, joiden on otettava itseään niskasta kiinni.

Samaan aikaan yhteiskunnan rakenteellinen, eri mittareilla tarkasteltu eriarvoisuus jatkoi voimistumistaan.

Sosiaaliseen eriytymiseen verrattuna luokka on käsite, joka tekee alisteisen aseman lisäksi näkyväksi myös etuoikeutetut positiot sekä näiden asemien väliset ristiriidat. Toisin kuin syrjäytyminen, jonka hyväosainen voi ulkoistaa itsestään ja omasta elinpiiristään, luokka käsitteenä koskettaa suoraan meistä

jokaista. Halusimme tai emme – huomasimme tai emme – kuulumme kaikki johonkin luokkaan. Luokka on rakenne, joka määrittää yksilöiden toimintadellytyksiä jaetussa yhteiskunnallisessa todellisuudessa.

Ja vaikka kirjallisuus muun taiteen tavoin tavataan usein nähdä suhteellisen omalakisena maailmanaan, ei sekään ole yhteiskunnallisista hierarkioista vapaa. Joskus vaikuttaa pikemminkin päinvastoin siltä, että vahva usko toimintakentän vapaamielisyyteen on omiaan voimistamaan hiljaisia hierarkioita ja valtasuhteita.

Puheen vähäisyys on heijastunut osaltaan myös tutkimukseen.

Oman väitöstutkimukseni idut syntyivät, kun vuosina 2015–2017 työskenteilin taiteilijatutkimuksen parissa Kulttuuripolitiikan tutkimuskeskus Cuporessa sekä Taiteen edistämiskeskuksessa. Kiinnitin huomiota siihen, että taiteilijoista puhuttiin tuolloin yllättävän homogeenisenä ryhmänä. Taiteenalakohtaiset erot kyllä todettiin, samoin kuin vakiintuneet ja binäärisesti mitatut sosiaaliset muuttujat. Muut, hankalammat aiheet – keskeisenä yhteiskuntaluokka – jäivät vähemmälle huomiolle.

Tänään tarkistettava väitöstutkimukseni ”Luokan varjoista: Kirjailijuuden, tekijyyden ja yhteiskuntaluokan jäsenyyksiä 2010-luvun kotimaisen kirjallisuuden kentällä” on yksi yritys nostaa luokka taiteellista työtä ja eritoten kirjailijoiden työtä koskevaan keskusteluun aiheena ja analyttisenä käsitteenä.

Tutkimukseni on laadultaan monialainen ja asettuu kirjallisuustieteen, kulttuuripolitiikan ja kulttuurintutkimuksen rajaseuduille. Sitä voidaan nimittää myös kirjallisten instituutioiden toimintaa käsitteleväksi kirjallisuussosiologiseksi tutkimukseksi, joskin yksittäiseen instituutioon kohdistuvan kiinnostuksen sijasta huomion kohteena ovat kirjallisen kentän yleiset lainalaisuudet.

Väitöskirjassani analysoin tapoja, joilla kirjailijat kokevat luokan vaikutukset suhteessa kirjalliseen työskentelynsä sekä sitä, miten luokkaa tulisi ylipäättään lähestyä osana kirjailijantyön tutkimusta. Hyödynnän tutkimuksessani itse kirjailijoilta keräämäni laadullista, kokempohjaista tekstiaineistoa sekä teoreettista kirjallisuutta ja aikaisempaa tutkimusta.

Tutkimuksesta puhutaan usein löydösten kautta. Ajatellaan, että tutkimustulokset ovat kuin todellisuudesta louhittavissa olevia tiedonmurusia, joita uuttera tutkija kaivaa silkan sinnikkyytensä avulla esiin. Kai joskus näinkin, mutta omassa tutkimuksessani on pikemminkin kysymys teoreettisten mallien soveltamisesta empiirisen todellisuuden havainnointiin ja tämän kautta pyrkimyksestä tehdä näkyväksi asioita, joita ei välttämättä ole ennen samaan tapaan havaittu. Arjen kieleksi puettuna: sanat auttavat hahmottamaan todellisuutta, jossa elämme.

Siksi ensimmäinen tehtäväni osana käsillä olevaa tutkimusta on ollut sen keskeisen käsitteen eli yhteiskuntaluokan määrittelemine. Mitä se taiteellisen työn ja tarkemmin sanottuna kirjailijoiden työn tutkimuksen kontekstissa oikein tarkoittaa?

Yksi perinteinen tapa lähestyä ja määritellä luokkaa on ammattisidonnainen. Erilaisia ammatteja voidaan tarkastella suhteessa niiden autonomiaan eli työtä koskevan itsemääräämisoikeuden tasoon, palkkatasoon, työssä vaadittavan koulutuksen määrään sekä työstä saatuun yhteiskunnalliseen arvostukseen. Esimerkiksi lähihoitajan ja lääkärin työn keskinäinen vertailu ilmentää hyvin ammattien välisiä hierarkioita. Työyhteisö voi olla jaettu, mutta työn sisältö, sitä koskeva autonomia, palkkaus ja vaadittavan koulutuksen taso eroavat toisistaan huomattavasti sekä ilmentävät näin erilaisia luokka-asemia.

Mutta entä silloin kun luokkaerojen merkitystä pyritään ymmärtämään tietyn ammattikunnan sisällä? Ulkoiset tunnusmerkithän ovat jaettuina. Tarkoittaako se, että kaikki ovat silloin myös samaa luokkaa?

Lyhyesti sanottuna: ei tarkoita.

Yhteiskuntaluokka kantaa mukanaan laahusta. Tähän laahukseen liittyy myös työni otsikon metaforinen ilmaus varjoista. Luokka kiinnittyy tiettyyn paikkaan ja kohteeseen; sillä on taloudellinen juurensa, mutta se langettaa ympäristöönsä myös tuota kohdetta laajemman merkityksen. Luokkataustaan liittyvä kokemus kulkee henkilön mukana myös silloin, kun menneisyyden olosuhteista oltaisiin jo siirrytty eteenpäin. Luokkien välillä on mahdollista liikkua, mutta luokkaa itsessään on vaikea noin vain riisua pois. ”Luokka on jotain, mikä on vaatteittesi alla, ihosi alla, reflekseissasi, psyyksessäsi, olemisesi perustavassa ytimessä”, kuten kulttuurintutkija Annette Kuhn (2002) asian vapaasti suomennettuna muotoilee.

Näin myös taiteellisissa ammateissa. Näennäisesti keskenään samankaltaisissa asemissa työskentelevät kirjailijat päätyvät yhteiselle kentälle erilaisista lähtökohdista käsin: osa työväenluokasta, osa keskiluokasta, osa kulttuuriperheistä; osa maalta ja osa kaupungeista; eri maista ja kulttuureista; moninaisista lähtökohdista, joiden rajat itsessään vuotavat ja sekoittuvat. Emme ole taustamme deterministisesti määräämiä, mutta kannamme mukanaamme varjoja ja laahuksia. Toisin sanoen sillä, mistä tulemme, on vaikutusta siihen, mitkä suunnat näyttävät meille mahdollisina.

Väitöstutkimuksessani analysoin näitä erilaisia lähtökohtia ranskalaisen (taide)sosiologi Pierre Bourdieun pääomateorian valossa. Bourdieu (1986) erottaa toisistaan neljä erilaista pääoman lajia: taloudellisen, kulttuurisen, sosiaalisen ja symbolisen pääoman. Lyhyesti sanottuna pääomat voidaan ymmärtää kasautuneiden resurssien kiteytymiksi, jotka vaikuttavat yksilöiden toimintamahdollisuuksiin yhteiskunnassa. Pääomat ovat keskenään kumuloituvia ja sen myötä myös luokkasidonnaisia: sillä, jolla on runsaasti taloudellista pääomaa on usein paljon myös muita pääomia tai ainakin hyvät mahdollisuudet näiden kerryttämiseen. Bourdieun (1996) mukaan ”raha vapauttaa rahasta”. Niiden, joilla rahaa on, on helpompi sietää taiteellisen työn prekaareja olosuhteita. Niiden, joilla ei ole rahaa, on vaikea olla ajattelematta asiaa.

Bourdieun teoria on yhteiskuntaluokan ja taiteellisen työn yhteisvaikutusten tarkastelemisen kannalta erityisen hyödyllinen siksi, että se antaa paino-

arvoa luokan taloudellisen ulottuvuuden lisäksi myös kulttuuriselle pääomalle. Kulttuurinen pääoma viittaa paitsi konkreettisiin asioihin kuten tutkintoihin ja taide-esineisiin, myös ja ennen kaikkea abstrakteihin mutta ruumiiseen kirjautuneisiin asioihin. Kulttuuriset tiedot ja taidot, sivistys, kyky toimia ”oikein” kussakin tilanteessa (vaikkapa väitöstilaisuuden yleisössä), oikea puhetapa, oikea tapa käyttäytyä – nämä ovat esimerkkejä kulttuurisesta pääomasta ja siitä, miten se toimintaamme ohjaa.

Tutkimukseni empiirinen analyysi osoittaa, että nimenomaan kulttuuriseen pääomaan kiinteästi liittyvä kuuluvuuden tunne – tai tarkemmin sanottuna sen puute – voi saada alemmista luokkataustoista tulevat kyseenalaistamaan omaa oikeutustaan toimia taiteellisessa ammatissa. Eräs vastaaja kuvasi esimerkiksi kasvaneensa ajatukseen, että harrastukseksi kirjoittaminen sopii, mutta ei työksi, sillä sen kautta on vaikea luoda taloudellisesti turvattua elämää. Osalle kirjallinen maailma näyttäytyi omasta kirjoittamisesta huolimatta vieraana universumina, jonka käyttäytymissäännöt paremmista asemista tulleet olivat imeneet äidinmaidossa.

Luokkataustaan liittyvä taloudellinen turva oli etuoikeus, minkä monet ylemmistä luokkataustoista tulevat tunnistivat kulttuurista pääomaa selkeämmin. Taloudelliset turvaverkostot ovat konkreettisia ja helposti nimettäviä, kulttuurinen pääoma taas jotain vaikeammin hahmottuvaa: asemasta riippuen joko huomaamaton itsestäänselvyys tai ammottavan puutteen kautta ilmenevä aukko.

Tekijä on kuollut – siinä yksi ensimmäisistä oppitunneista, jonka kirjallisuustieteen perustutkinto-opiskelija luentosalin astuessaan kohtaa. Ranskalaisen kirjallisuusteoreetikko Roland Barthesin (1993) tunnettu teesi tekijän kuolemasta liittyy tekstin etualaistamiseen ja siihen, että hylkäämme ajatuksen auktoriteettina oman Teoksensa ja sen merkitysten yllä häärävästä Tekijästä isolla alkukirjaimella.

2020-lukulainen tekijä ei tunnu erityisen kuolleelta. Pikemminkin hän vaikuttaa olevan poikkeuksellisen hereillä. Tekijä on kirjoittamisen ja julkaisemisen ohella valmis ottamaan kantaa, vastaamaan kritiikkiin Instagram-tilillään ja listaamaan omat etuoikeutensa ja antamaan mainituista aiheista henkilöhaastattelun *Helsingin Sanomille*.

Viimeisen vajaan 10 vuoden aikana on nähty suuri muutos tavoissa, joilla taidetta ja taiteellista työtä on julkisessa keskustelussa lähestytty. Seksuaaliseen häirintään erityisesti taidealoilla tarttunut #MeToo-kampanja tai vaikkapa keskustelu kulttuurisesta omimisesta ja sen vaikutuksesta taiteen tekemiseen ja vastaanottoon ovat esimerkkejä siitä, miten eettiset kysymykset ovat lyöneet taidetta ja kirjallisuutta koskevassa keskustelussa toden teolla läpi. Argumentti, jonka mukaan tarkoitus pyhittää keinot ei taiteen kohdalla enää yksinkertaisesti päde.

Monille näille keskusteluille on yhteistä tapa, jolla ne vahvan eettisyyden periaatteen nojalla haastavat perinteistä erottelua teoksen ja tekijän välisestä

suhteesta. Eettisyyden arviointi ei tapahdu vain teoksen tai tekstin tasolla, vaan ulottuu sen ulkopuolelle: tekijään, kirjailijaan, taiteilijaan.

Lisääntynyt keskustelu ja kiinnostus luokkaa kohtaan kiinnittyy näkemykseni mukaan osaltaan myös laajempaan huomion ohjautumiseen eettisiin ja sosiaalista oikeudenmukaisuutta koskeviin kysymyksenasetteluihin. Se on arvokasta ja tärkeää. Mutta kuten mikä tahansa paradigmanmuutos, tähänkin liittyy omat silmällä pidettävät ulottuvuutensa.

Luokkaa ja kirjailijuutta koskevan tutkimuksen historiasta on löydettävissä kuvaavia esimerkkejä siitä, miten luokan huomioiminen on tietyissä tapauksissa kulkenut käsi kädessä tietynlaisen estetiikan tai poliittisen agendan edistämisen kanssa. Tällainen asetelma ei ole toivottava: se paitsi latistaa taiteen ja kirjallisuuden ilmaisua niin myös asettaa työväenluokkaisesta taustasta ponnistavat kirjailijat epäkiitolliseen asemaan, jossa heidät nähdään ensisijaisesti luokka-asemansa ja vasta toissijaisesti oman taiteellisen ilmaisunsa edustajana.

Myös tässä ajasta on löydettävissä esimerkkejä kirjallisuuden ja luokan tai kulttuurisen pääoman välisten suhteiden yksinkertaistamisesta tavalla, joka nivoo tekijän lähtökohdat ja tekstin ominaisuudet huolestuttavan likeisiin tekemisiin toistensa kanssa. Etuoikeuksien lisäksi puhutaan huomattavan paljon elitismistä. Olen itse tutkijan ja kirjallisuuden alalla työskentelevän ammattilaisen roolissa havainnoinut keskusteluja, joissa elitismi on liitetty muun muassa kirjallisuuskritiikkiin, vähälevikkiseen julkaisutoimintaan, paperikirjojen puolustamiseen ja tekstin tai teoksen julkaisemiseen ylipäätään.

Kaikkiin mainituista asioista liittyy ilmiselvästi arvolatautuneita asetelmia, joita kannattaa tarkastella kriittisesti. Epäilemättä niitä voisi lähestyä myös luokka-analyysin kautta. Kuitenkin toivon, ettei valtarakenteisiin kohdistuva kriittinen analyysi tulisi sivuuttaneeksi kirjallisuutta taiteenlajina. Oma näkemykseni on, ettei luokkaan keskittyvän tutkimusotteen tarkoituksena ole politisoida kirjallisuuden sisältöjä vaan niitä lähtökohtia, joista käsin kirjallisuuden ja kirjoittamisen pariin päädytään tai ei päädytä.

Kuten tyypillistä, tutkimuksen päätteeksi sen tekijällä on käsissään enemmän kysymyksiä kuin vastauksia. Monta vuotta kestänyt työ on osoittautunut vasta pohjarakenteen kartoittamiseksi. Ja mitä enemmän pohjan kanssa on tekemisissä, sitä enemmän uusia tarkasteltavia halkeamia ilmenee.

Jos aloittaisin tutkimukseni alusta nyt, kysymykseni olisivat toisenlaiset. Miettin ainakin sitä, miksi luokka tuntuu nousevan esiin menestystarinoiden kautta. Tuntuu nimittäin siltä, että luokasta puhuvat voittopuolisesti ne, joilla on kerrottavanaan nousujohteinen menestystarina ryyysistä rikkauksiin – tai jos ei ihan rikkauksiin niin ainakin kirjallisuuden tapauksessa jonkinlaiseen taiteelliseen menestykseen.

Ei siis ainoastaan: *miten* puhumme luokasta, vaan myös *miksi* puhumme siitä miten puhumme. Miksi white trash -identiteetti, miksi 800 euron lenkkarit, miksi nepobabyt?

Vielä puhetta ja sanojakin enemmän mieltäisin sitä, mitä asialle voisi tai kannattaisi tehdä. Kielellinen lahjakkuus, taipumus tai halu toimia kirjallisuuden parissa eivät ole luokkasidonnaisia asioita, mutta mahdollisuudet toteuttaa ja ilmentää niitä jossain määrin ovat.

Ehkä niin ei tarvitsisi olla.

Lähdeviitteet

- Barthes, Roland 1993. "Tekijän kuolema." ("La mort de l'auteur", 1968.) Teoksessa *Tekijän kuolema – tekstin syntyminen*. Suom. Lea Rojola & Pirjo Thorell. Vastapaino: Tampere, 111–117.
- Bourdieu, Pierre 1986. "The forms of capital." Teoksessa *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Ed. John G. Richardson. Westport: Greenwood Press, 280–291. DOI: <https://doi.org/10.1002/9780470755679.ch15>
- Bourdieu, Pierre 1993. *The Field of Cultural Production*. New York: Columbia University Press.
- Bourdieu, Pierre 1996. *Rules of Art. (Les règles de l'art, 1992.)* Käänt. Susan Emanuel. Stanford: Stanford University Press.
- Kauranen, Ralf & Lahikainen, Lauri 2016. "Luokan äänen ja hiljaisuuden muodostuminen rakenteellisesti ja kokemuksellisesti." Teoksessa *Luokan ääni ja hiljaisuus: Yhteiskunnallinen luokkajärjestys 2000-luvun alun Suomessa*. Toim. Anu-Hanna Anttila, Ralf Kauranen, Kati Launis ja Jussi Ojajärvi. Tampere: Vastapaino, 46–87.
- Kuhn, Annette 2002. *Family Secrets. Acts of Memory and Imagination*. London: Verso; suom. TR.